

DOMONKOS Endre

tudományos főmunkatárs

Budapesti Gazdasági Egyetem, Külkereskedelmi Kar, Budapest

senior research fellow

Budapest Business School University of Applied Sciences,

Faculty of International Management and Business, Budapest, Hungary

Domonkos.Endre@uni-bge.hu

A NAGYNÉMET GAZDASÁGI TÉRSÉG KIÉPÍTÉSE KELET-KÖZÉP- ÉS DÉLKELET-EURÓPÁBAN

THE CREATION OF GROSSRAUMWIRTSCHAFT IN CENTRAL, EASTERN AND SOUTHEASTERN EUROPE

ABSTRACT

When National Socialists came to power in 1933, the Nazi leadership broke up with the reconciliation policy and strived for the revision of the Treaty of Versailles. Because of disequilibrium in the balance of payments and trade, caused by the world economic crisis between 1929 and 1933, the Neuer Plan was elaborated in order to provide the deliveries of agricultural products and raw materials from Central, Eastern and Southeastern Europe to the Third Reich, which were essential for the German war economy.

As a result of global recession and because of protectionist measures, introduced by Western Europe and the United States, the countries of the region could not sell its agricultural products, only Germany could purchase them on affordable prices. The majority of Central, Eastern and Southeastern European countries imported the consumer goods and equipments from the German Empire. In the second half of the 1930s the role of the Danube region became crucial for Nazi Germany. The economic and commercial agreements, which were signed by Germany and the states of Central, Eastern and Southeastern Europe caused one-sided dependence on the German economy.

The objective of my essay to give an overview about the creation of the Grossraumwirtschaft and the foreign trade policy of Nazi Germany in the region. Besides the evaluation of clearing agreements, special emphasis must be given on the economic impacts of Anschluss and the dismemberment of Czechoslovakia. Because of limited extent I wouldn't like to deal with the German war economy and the peculiarities of economic development of Central, Eastern and Southeastern European countries.

Kulcsszavak: gazdaságtörténet, nagynémet gazdasági térség, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa, Harmadik Birodalom, nemzetiszocialista kül- és külgazdaságpolitika

Keynotes: economic history, Grossraumwirtschaft, Central, Eastern and Southeastern Europe, Third Reich, National socialist foreign and foreign economic policy

1. Bevezetés

1933-ban a nemzetiszocialisták hatalomra jutásával a Harmadik Birodalom vezetése – szakítva a korábbi teljesítési politikával – külpolitikai téren egyre határozottabban törekedett a versailles-i békeszerződés revíziójára. A világgazdasági válság (1929–1933) miatt Német Birodalomban fellépő általános devizahiány, fizetési és kereskedelmi egyensúlyzavarok leküzdése érdekében kidolgozott Neuer Plan, gazdasági téren a teljes önellátás megteremtését és a német hadigazdálkodáshoz elengedhetetlenül szükséges nyersanyagok és félkésztermékek behozatalát szorgalmazta. A náci vezetés számára az 1930-as évek második felétől felértékelődött a Duna-völgyi térség jelentősége.

Tanulmányom célja a nagynémet gazdasági térség kiépülésének és a nemzetiszocialista külgazdaságpolitikának bemutatása a kelet-közép- és délkelet-európai térség irányába. Vizsgálódásom középpontjában a régió egyes országaival megkötött kétoldalú megállapodások ismertetése mellett Ausztria bekebelezésének és Csehszlovákia feldarabolásának gazdaságtörténeti következményeinek elemzése áll. Terjedelmi korlátok miatt előadásomban nem kívánok foglalkozni a német hadigazdaság rendszerével, és az egyes kelet-közép- és délkelet-európai országok gazdasági fejlődésének sajátosságaival.

2. A nagynémet gazdasági térség fokozatos kiépítése Kelet-Közép- és Délkelet-Európában

Hitler 1933. január 30-án történt kancellári kinevezése és a nemzeti-szocialista totalitárius rezsim kiépülése fordulópontot jelentett Németország és Európa története szempontjából. A Harmadik Birodalom vezetése szakított a Gustav Stresemann által 1920-as években követett teljesítési politikával, s egyre erőteljesebben szorgalmazta a versailles-i békeszerződés felülvizsgálatát. A gazdasági válság hatására Hjalmar Schacht birodalmi gazdasági miniszter által kidolgozott „Neuer Plan” (Új Terv) megvalósította a nemzetközi fizetési forgalom teljes állami irányítását, és erősen korlátozta a behozatal mennyiségét, továbbá meghatározta az

összes behozatal volumenét.¹ A globális recesszió miatt értékesítési problémákkal küszködő Kelet-Közép- és Délkelet-Európa országainak mezőgazdasági termékeit – a fejlett országok által bevezetett behozatali korlátozások és egyéb protekcionista intézkedések miatt – csak Németország tudta a világpiacinál magasabb áron felvásárolni, így a náci vezetés számára felértékelődött a Duna-völgyi térség jelentősége. Ráadásul a régió államai a tartós fogyasztási cikkek mellett a gépek és berendezések túlnyomó többségét is Németországból szereztek be. Végző soron Kelet-Közép- és Délkelet-Európa államai az 1930-as évek második felétől közvetett módon – nemzetgazdaságuk fejlődésének rovására – finanszírozták a náci rezsim újrafegyverkezést szolgáló programját.²

Hitler és a náci külpolitika középpontjában a német élettér koncepció erőszakos úton való megvalósítása, valamint Kelet-Közép- és Délkelet-Európa német érdekszférába történő bevonása állt. Megjegyzendő, hogy az élettér-elméletnek komoly előzményei voltak a német politikai gondolkodásban. Már a XX. század elején megfogalmazódott az a gondolat, hogy Európát német vezetés alatt kell egyesíteni, hogy ellensúlyozzák és felvehessék a versenyt a világ három másik nagy gazdasági egységével: a Brit Birodalommal, az Orosz Birodalommal és az Amerikai Egyesült Államokkal. Európa német vezetés alatt történő egyesítése mögött gazdasági megfontolások álltak. Számos utalás történt a nagyobb gazdasági tér előnyeire, beleértve a termelés hatékonyabb megszervezését és a termelési tényezők optimális felhasználását.³ Az élettér-elmélet később kiegészült a nagytérgazdaság koncepciójával.

Hitler a náci párt gazdaságpolitikai osztályának vezetőjével világosan megfogalmazta célkitűzéseit. „Gazdasági érdekszövetséget kell kialakítanunk a Németországot körülvevő országokkal. Ide tartozhat Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, a Balkán, továbbá Dánia és Hollandia, sőt esetleg Belgium, továbbá Dánia és Hollandia, sőt esetleg Belgium és Luxemburg, és Svájc is. Így kell létrehoznunk egy közép-európai blokkot, amely a különböző országoknak nyújtott előnyök miatt mind szorosabban és szorosabban fog összefonódni. A dunai országok gazdasági föderációja német vezetés alatt vagy egy kiterjedt kereskedelmi övezet a német ipar vezetésével teljesen megfelel a dolgok természetes fejlődésének”.⁴ A nagytérgazdaság megértése szempontjából kulcsfontosságú dokumentum a német külügyminisztérium által 1933 májusában kidolgozott és Hitler elé terjesztett memorandum. A dokumentum tartalmazza a németek által Európában kialakítandó gazdasági területet, amely felett hegemoniát kell szerezni. A megjelölt területek egyfelől Norvégiát, Dániát, Hollandiát, másfelől a kelet- és közép-európai, valamint a balkáni országokat foglalták magukba. A náci vezetés kampányt indított, hogy a gyakorlatban is megvalósítsa az elképzelést. Statisztikai adatokkal,

valamint történelmi, etnikai és kulturális érvekkel támasztották alá Németország és a délkelet-európai országok közötti szoros gazdasági kapcsolatokat. Végül egy egészen új gazdasági koncepció fogalmazódott meg, amely a kiegészítő gazdaság (Ergänzungswirtschaft) elnevezést kapta.⁵

A kiegészítő gazdaság elmélete szerint Délkelet-Európát nem lehet egységes, önálló gazdasági térségnek tekinteni, mert létezése és működése csakis Németországgal való kapcsolatrendszerben képzelhető el. A délkelet-európai államok és Németország között szoros gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat kell kiépíteni és Délkelet-Európának végső soron Németországgal egy közép-európai terv keretében nagytérgazdaságban kell egyesülnie.⁶

A nagytérgazdaság megteremtésére irányuló törekvés, amely a német kül- és gazdaságpolitika legfőbb alapelvevé vált, kiegészült a kereskedelmi kapcsolatok újraszabályozását is magába foglaló külkereskedelmi offenzívával. Németország már az 1930-as évek közepétől kétoldalú árucseres egyezményekkel (klíring megállapodások) kísérletet tett arra, hogy gazdaságilag és kereskedelmileg is szorosan magához kapcsolja Kelet-Közép- és Délkelet-Európa államait. Ezt a célt szolgálta az 1934. február 21-én megkötött német-magyar kereskedelmi megállapodás, amely lehetővé tette a Harmadik Birodalomba irányuló magyar agrárkivitel növelését. Magyarország számos német iparcikknél feloldotta a korábban érvényben lévő behozatali tilalmakat, illetve a papírárukra, a textíliákra, a fémárukra és a gépekre 20–30%-os vámkedvezményt biztosított.⁷ A német–magyar pótkereskedelmi egyezmény aláírását követően Magyarország egyik legfontosabb külkereskedelmi partnere Németország lett. A Harmadik Birodalom részesedése a teljes magyar kivitelből egyetlen év alatt megkétszereződött, az 1933. évi 11,2%-ról 1934-re 22,2%-ra nőtt. Ez a tendencia a 30-as években is tovább folytatódott: Németország részesedése a magyar kivitelből 1937-re elérte a 42%-ot, majd 1938-ban az Anschlusst követően az 50%-ot is meghaladta.⁸

A magyar–német kereskedelmi szerződés az első fontos állomása volt a nemzetiszocialista rezsim kelet-közép- és délkelet-európai térségben való terjeszkedésének. Hasonló jellegű megállapodásokat kötött a Harmadik Birodalom a régió többi államával is.⁹

Az 1934 februárjában megkötött bolgár–német kereskedelmi szerződésben a németek jelentős vámkedvezményeket biztosítottak a balkáni országnak, cserébe viszont a bolgár mezőgazdaságnak a német igényekhez igazodó specializációját kérték. Németország alapvetően ipari takarmánynövények és állati termékek szállítására tartott igényt. A kereskedelmi kapcsolatokat szabályozó megállapodás aláírását követően Németország részesedése a bolgár exportból 1929 és 1937 között 30%-ról 40%-ra, az importból 22%-ról 55%-ra emelkedett.¹⁰

Jugoszláviával 1934. május 1-jén kötött kereskedelmi egyezményt Németország, amelyet 1940-ig újabb megállapodások egészítettek ki. A megállapodás eredményeként megnyílt a jugoszláv agrártermékek és nyersanyagok (főleg színesfémek és bauxit) németországi exportjának lehetősége. A jugoszláv külkereskedelem mintegy 50%-a Németországgal bonyolódott le: 1929 és 1939 között Németország részesedése a jugoszláv exportban 8,5%-ról 45,9%-ra, a behozatalban 52,3%-ra növekedett.¹¹

Románia gazdasági és kereskedelmi kapcsolataiban alapvető fordulatot hozott az 1935 márciusában aláírt német–román kereskedelmi egyezmény, melyben német részről először fogalmazódott az igény olajosmagvak szállítására. A megállapodás aláírását követően a külkereskedelmi forgalom volumene lassan növekedett, majd a kereskedelmi forgalom 27%-ával elérte a válság előtti szintet. A szerződés rendelkezéseinek megfelelően a német ipari késztermékek a román összes behozatal 29%-át tették ki.¹²

Jóllehet a nemzetiszocialista vezetés a klíring-megállapodásokkal igyekezett Kelet-Közép- és Délkelet-Európa államait minél erőteljesebben a német érdekszférába bevonni, ez a törekvése csak részeredményekkel járt. A legújabb történeti kutatások megállapították, hogy 30-as évek közepétől kezdve a náci Németország a kelet- és délkelet-európai államokkal szemben egyre gyakrabban alkalmazott nyomásgyakorlás, zsarolás és fenyegetés ellenére sem tudta a régióval folytatott külkereskedelmi forgalmát elképzeléseinek megfelelően növelni. Németország és a hét Duna-völgyi ország közötti összes kereskedelmi forgalom még 1937-ben sem haladta meg az 1920-as években elért szintet. Németország külkereskedelmi forgalma 1937-ben csak Bulgária esetében haladta meg az 1929. évi színvonalat. A többi délkelet-európai állam esetében viszont a Németországgal folytatott külkereskedelem volumene az 1929. évi szint alatt maradt. Emellett csak három Duna-völgyi ország külkereskedelme volt komplementer jellegű: Bulgáriáé, Jugoszláviáé és kisebb mértékben Romániáé. A balkáni államok nettó élelmiszer- és nyersanyagexportőrök és nettó feldolgozóipari termékimportőrök voltak. A térség tehát nem tudta megfelelő mértékben kielégíteni Németország stratégiai fontosságú nyersanyagok iránt megnövekedett igényét. Kétségtől kívül releváns az a megállapítás, hogy a klíring-megállapodások megkötésekor Jugoszlávia és Románia tárgyalási pozíciója Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Csehszlovákiával fenntartott pénzügyi kapcsolataik miatt lényegesen erősebb volt, mint Bulgáriáé vagy Magyarországé. Végül soron a 30-as évek közepére csak Bulgáriát és Magyarországot sikerült teljes egészében a német érdekszférába bevonni, míg ez a törekvés Románia és Jugoszlávia esetében csak részben volt sikeres.¹³

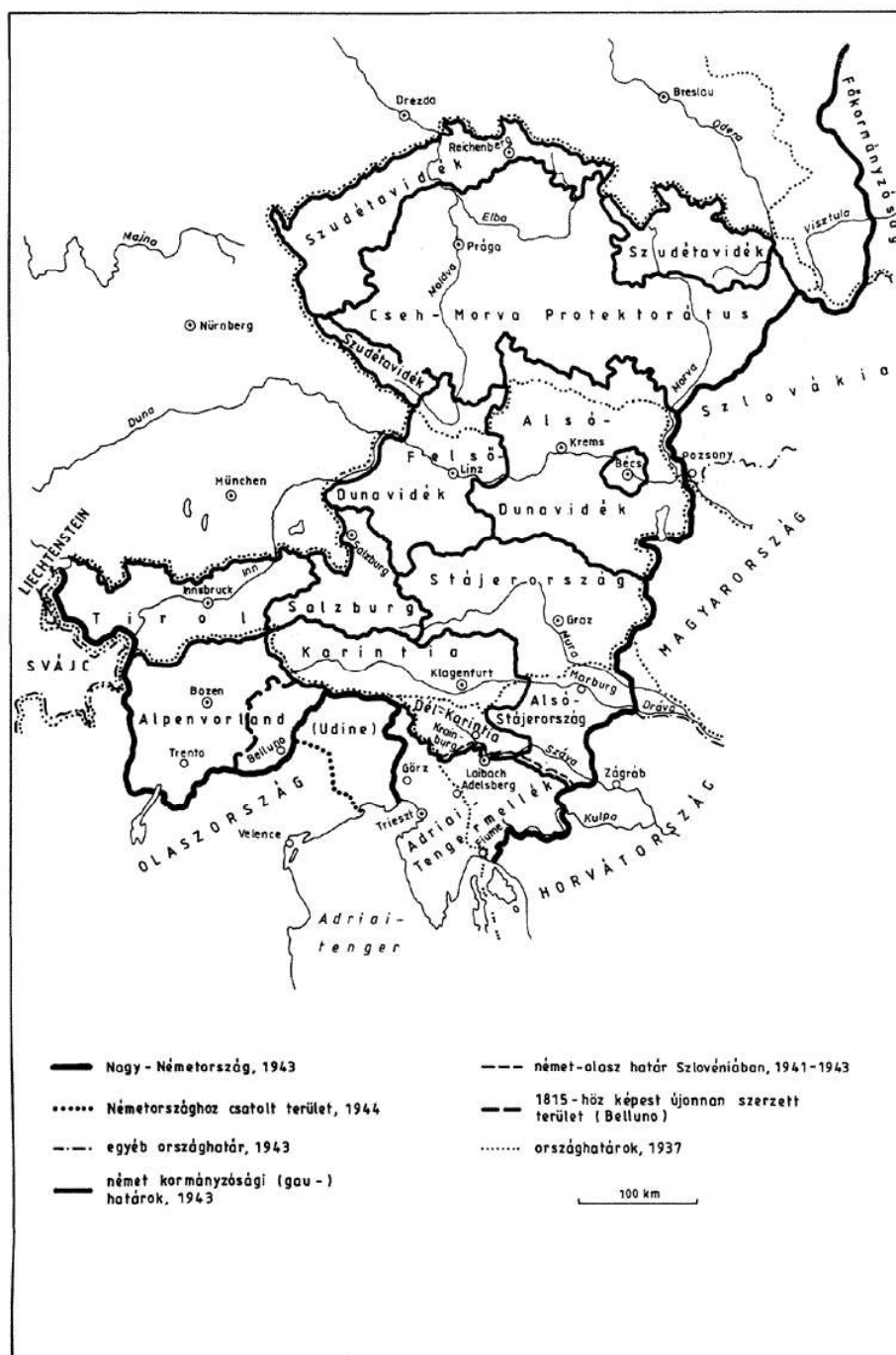
A német terjeszkedési politikában a fordulatot először Ausztria bekebelezése (1938. március 12.), majd 1939 tavaszán Csehszlovákia feldarabolása

jelentette. Hitler 1937 novemberében távlati célját és Kelet-Közép-Európa felé történő terjeszkedésben határozta meg és kilátásba helyezte Ausztria és Csehszlovákia lerohanását. Az agresszív náci külpolitika első áldozata Ausztria volt, ahová 1938. március 12-én vonultak be a német csapatok. Hitler az alpesi országot betagolta a Harmadik Birodalomba. Ausztria bekebelezésében hatalmpolitikai, stratégiai és hadigazdasági célok játszottak meghatározó szerepet. Az Anschluss ugyanis megnyitotta az utat Délkelet-Európa felé, és Bécsnek a Kelet-Közép-Európa között hagyományos fogyasztói és pénzügyi közvetítő szerepével erősítette Délkelet-Európa nagy gazdasági térségének erősítését, amelyet a „nagynémet gazdasági térség” kiegészítésének szántak.¹⁴ Ausztria Harmadik Birodalomba történt beolvasztása elősegítette a német gazdaság nyersanyagellátás terén fennálló problémájának megoldását. Ausztria nemcsak a német háborús termeléshez szükséges gazdag vasérckészlettel rendelkezett, hanem területén jelentős mennyiségben volt található ólom, cink és molibdén is. Az osztrák nyersanyagkészletek potenciális segítséget jelentettek, mivel Németország már nem volt képes a jelentős behozatali többletet kiegyenlíteni. A Német Birodalom fizetésimérleg-nehézségei már nem tették lehetővé, hogy aranyat vagy valutát biztosítsanak jelentős nyersanyagkészletek felhalmozására. Az Anschluss tehát jelentős gazdasági nyereséget jelentett Németországnak. Az Osztrák Nemzeti Bank arany- és valutakészletét 460 millió birodalmi márkára becsülték. Ez az összeg meghaladta a Német Birodalmi Bank (Reichsbank) arany- és devizakészletének értékét. Az arany- és devizatartalékok mellett Ausztriának igen jelentős külföldi befektetései és követelései voltak, melyek értékét 900 millió birodalmi márkára becsülték.¹⁵ Ausztria német gazdaságba való beillesztése megoldotta Németország újrafegyverkezése és háborús készülődése miatt kialakult szakképzett munkaerőhiányt is. Ez utóbbi célt szolgálta az 1938. június 28-án kiadott rendelet, melynek értelmében a rá következő évben már 100 000 osztrák munkást, köztük 10 000 gépipari szakmunkást soroztak be az Óbirodalomban végzendő munkára.¹⁶ Ugyancsak fontos lépést jelentett az Anschlusst követően mintegy 300 ezer osztrák zsidó vagyonának kártérítés nélkül történt kisajátítása. 1938 márciusában az osztrák zsidóság vagyona 10 milliárd birodalmi márkát tett ki. A német csapatok bevonulását követően (1938. március 12.) a nácik egyedül csak Bécsben 30 ezer zsidó vagyonát kobozták el.¹⁷

A zsidó tulajdon kisajátításával, az állami és közületi érdekeltségek megszerzésével, valamint a nagy német konszernek behatolásával az osztrák gazdaság jelentős része német kézbe került. Az osztrák pénz és hitelintézetek közül a Credit-Anstalt Bankverein, amely néhány kisebb bankot is magába olvasztott, a Deutsche Bank érdekeltségébe került, a Länderbank pedig a Dresdner Bankhoz. A világháború végére mintegy 200 osztrák vállalat volt közvetlenül német kézen. Az olajipar teljes egé-

szét, míg az elektromos, vegyipar, a fém- és acélgártás jelentős részét német nagyvállalatok szerezték meg.¹⁸

1. térkép: Ostmark, 1938–1945
Map 1.: Ostmark between 1938 and 1945

Forrás: Köztes-Európa Térképgyűjtemény, Erdélyi Magyar Adatbank.

In: <http://terkeptar.transindex.ro/legbelso.php?nev=202> Letöltve: 2018. november 15.

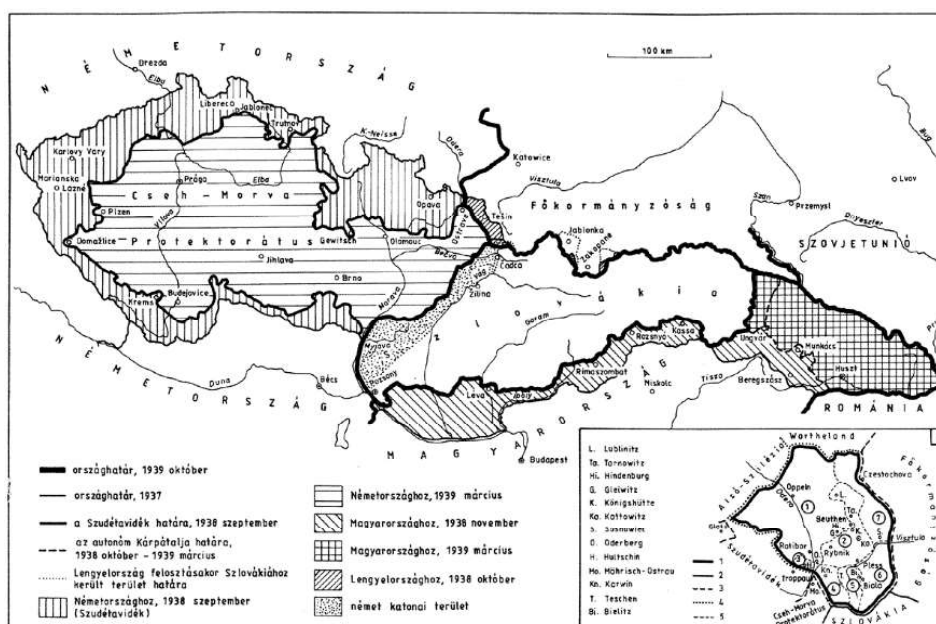
Ausztria bekebelezését követően Hitler legfontosabb külpolitikai céljának Csehszlovákia feldarabolását tekintette. Ennek megvalósításához a szudétanémetek önrendelkezési jogát használta fel érvként. A valóságban azon-

ban a Führer és köre a keleti „élettér” megteremtésére törekedett. A nyugat-európai nagyhatalmak (Nagy-Britannia és Franciaország) elhibázott, erőszakmentességre és Hitlerrel való megegyezésre törekvő külpolitikájának megnyilvánulásaként értékelhető a müncheni egyezmény, amelyet 1938. szeptember 30-án írt alá Németország, Olaszország, Franciaország és Nagy-Britannia. Ebben Hitler, Mussolini, Daladier és Chamberlain megállapodott arról, hogy a Szudéta-vidék 50% feletti német lakosú területeit Csehszlovákia 1938. október 1–10. között kiűriti, s vele egyidejűleg német csapatok vonulnak be a térségbe. A szlovák nacionalisták közben autonómiakövetelésekkel léptek fel és 1939. március 14-én – szakítva Prágával – kinyilvánították a Szlovák Köztársaság függetlenségét, amelyről Jozef Tiso fasiszta kormányfő és Hitler még március 13-án állapodott meg.¹⁹ Csehszlovákia feldarabolásának utolsó állomása közé tartozott a még megmaradt cseh területeken a „Cseh és Morvaország Birodalmi Protektorátusának” felállítása és Harmadik Birodalomba való betagolása. Erre az eseményre 1939. március 16-án került sor.

A német csapatok cseh-morva területekre történt bevonulását követően (1938. október 15.) a Csehszlovák Nemzeti Bank arany- és devizakészletének egy része (mintegy 100 millió amerikai dollár) azonnal a Német Birodalmi Bankhoz került. A cseh állam arany- és devizakészletének megszerzése mellett még jelentősebbnek bizonyult a katonai felszerelések és fegyverek birtokba vétele, amelynek összes értékét 2 milliárd birodalmi márkára (800 millió dollár) becsülték. A németek a Cseh-Morva Protektorátus területén megközelítőleg 20 hadosztály katonai felszerelését szereztek meg; 1582 repülőgépet és 2600 nehézfegyvert. A német nagyvállalatok és pénzintézetek (Hermann Göring Művek, I. G. Farbenindustrie, Mannesmann-konzern és az SS gazdasági vállalkozásai mellett a Deutsche Bank és Dresdner Bank) megjelenésével hamarosan megkezdődött a cseh tulajdon kisajátítása is. Először a Szudétavidéken működő csehszlovák tulajdonú bankhálózatot vették át a német bankok. A Böhmische Union Bank és a prágai székhelyű Deutsche Agrar- und Industrie Bank pénzintézeteit a Deutsche Bank szerezte meg. A Dresdner Bank felvásárolta a Cseh Lészámítoló Bank (Živnostenská banka) mellett a Böhmische Escompte Bank és az Anglo-Czechoslovak Bank, valamint a Böhmische Industrie und Landwirtschaftliche Bank teljes fiókhálózatát. A bankfelvásárlások közül a legnagyobb jelentőségű a szudéta érdekeltségű Böhmische Escompte Bank megszerzése volt. Ez utóbbi pénzintézet teljes egészében a németek irányítása alá került. A Dresdner Bank a pénzintézetet először újjászervezte és feltőkésítette, majd a bankon keresztül megkezdődött a cseh iparvállalatok (nehézipari, cementtermelő- és textilgyártó üzemek) tulajdonának megszerzése.²⁰

Megkönnyítette a cseh tulajdon német kézre kerülését az a tény is, hogy a márka és a cseh korona árfolyama között hamis átváltási arányokat állapítottak meg (1 birodalmi márka 11,62 cseh koronával volt egyenlő, amely gyakorlatban a német valuta felértékelődését jelentette a hazai fizetőeszközzel szemben). A zsidótulajdon elkobzása mellett – ennek értékét 6 milliárd koronára becsülték – a németek a legkülönbözőbb eszközök segítségével kényszerítették ki az ún. „Treuhand-egyezmények” megkötését, amelyek keretében meghatározatlan időre „bérbe adták” a vezető cseh vállalatokat a német konszerneknek. A Hermann Göring Művek térhódítása a csehszlovák gazdaságban egyre erőteljesebbé vált. Ez a társaság hamarosan 80 cseh nagyvállalatot szerzett meg 150 ezer munkással. Kezére került a witkowitzi vasmű, a Škoda Művek, a Poldonában működő kohászati üzem és más ipari óriásvállalatok. A Tátra-autógyárat a Dresdner Bank vásárolta fel. A prágai vasúti társaságot és számos osztravai iparvállalatot a Mannesmann-konszern szerezte meg. Egészében véve a Protektorátus ipari részvénytőkéjének mintegy fele jutott német kézre, ezen belül a szénbányászat, a cement-, a papír- és az olajipar 90–100%-a, továbbá a legtöbb iparág minimálisan egynegyede-egyharmada.²¹ Végül Ausztriához hasonlóan a Cseh-Morva Protektorátusban is fontos szerepet játszott a Német Birodalom által bevezetett, munkaerő-toborzást és felhasználást szolgáló rendszabályok. Náci ügynökök már a megszállás első hónapjában 30 000 új, többségében szakképzett ipari munkást kényszerítettek arra, hogy az Óbirodalomban vállaljanak munkát.²²

2. térkép: Csehszlovákia felosztása, 1938–1939
Map 2.: The dismemberment of Czechoslovakia, 1938–1939

Forrás: Köztes-Európa Térképgyűjtemény, Erdélyi Magyar Adatbank.
 In: <http://terkepek.adatbank.transindex.ro/legbelso.php?nev=198>
 Letöltve: 2018. november 15.

Ezzel párhuzamosan a Tiso által létrehozott szlovák bábállamot is be-
tagolták a Harmadik Birodalom gazdaságába. A szlovák tulajdonú ipari
vállalatok német kézbe kerültek. Németország részesedése a szlovák
részvénytársasági tőkében 0,2%-ról 62%-ra növekedett, miközben a cseh
tulajdon részaránya 84%-ról 8%-ra csökkent. Valamennyi új ipari válla-
lat létesítését a németek engedélyéhez kötötték.²³

**1. táblázat. Németország részesedése az egyes kelet-közép- és délkelet-európai
országok külkereskedelméből (százalékban kifejezve).**

Ország	Export Németországba		Import Németországból	
	1933	1939	1933	1939
Bulgária	36,0	71,1	38,2	69,5
Magyarország	11,2	52,4	19,6	52,5
Románia	16,6	43,1	18,6	56,1
Jugoszlávia	13,9	45,9	13,2	53,2

Forrás: Berend T. Iván (2008): Európa gazdasága a 20. században.
História MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 126. old.

Csehszlovákia feldarabolásával és Szlovákia, mint német csatlósál-
lam megteremtésével a Harmadik Birodalom megszerezte a térség nyers-
anyag- és ásványkincskészletei mellett a szláv állam arany- és devizatar-
talékai feletti ellenőrzést is. A cseh bank és ipari tőke német kézbe kerü-
lésével pedig a náci Németország kelet-közép-európai térség országaira
gyakorolt gazdasági befolyása tovább erősödött.²⁴

Az Anschlusst és Csehszlovákia végleges feldarabolását követően a náci
Németország még erőteljesebben magához kötötte a kelet-közép- és délke-
let-európai államokat. Ugrásszerűen megnőtt a Duna-menti térség országai
és a Harmadik Birodalom közötti külkereskedelmi forgalom. 1939-re Bul-
gária külkereskedelmének 70%-át Németországgal bonyolította le, míg ez
az arány Magyarország, Románia és Jugoszlávia esetében 50%-ot tett ki. A
német gazdasági hegemonia azonban nemcsak a külkereskedelmi kapcsola-
tok szorosabbra fűzésében mutatkozott meg. Német tőkebefektetők, rész-
ben a korábbi Osztrák-Magyar Monarchia idejében megkaparintott, részben
az osztrák és cseh tőkeérdekeltségek révén kulcsfontosságú pozíciókat sze-
reztek a kelet- és délkelet-európai országok iparában és bankszektorában.²⁵
Magyarországon főleg a nehéziparban, fegyvergyártásban, közlekedésben
és az alumíniumiparban jelent meg a német tőke. Hazánkban német tőkés-
csoportok birtokolták az összes külföldi befektetések 50%-át.²⁶ Hasonló
tendencia érvényesült a Balkán-államaiban is. Jugoszláviában az ásvány-
kincsek kiaknázásával foglalkozó vállalatokban, valamint a nehéziparban
volt jelentős a német tőke szerepe. A délszláv államban a németek által el-
lenőrzött tőkebefektetés az összes tőkeberuházás 10%-át tette ki. Ennek ará-
nya Bulgáriában még magasabb volt és elérte a 14%-ot.²⁷

3. Konklúzió

1933-ban Adolf Hitler hatalomra jutásával és a nemzetiszocialista pártállami diktatúra kiépülésével párhuzamosan a német vezetés részéről teljesen új kül- és külgazdaságpolitikai koncepció fogalmazódott meg, melynek középpontjában a német nép számára szükséges „élettér” megteremtése és 1937-től a kelet-közép-európai térség irányába történő terjeszkedés állt. Az 1930-as évek közepétől a Német Birodalom kétoldalú kereskedelmi megállapodásokat kötött a régió államaival. A klíring-egyezmények megkötésével a német hadigazdasághoz szükséges mezőgazdasági termékek és nyersanyagok Birodalomba irányuló szállításának biztosítása mellett a náci vezetés gazdasági és kereskedelmi befolyásának növelésére törekedett. Az 1930-as évek közepéig a német törekvések csak részeredményekkel jártak, és nem sikerült a térség összes országát a német érdekszférába teljesen bevonni. A fordulatot 1938. március 12-én az Anschluss és 1938 őszén a csehszlovák állam destabilizálása, majd feldarabolása jelentette.

Ausztria bekebelezése és Csehszlovákia szétzúzása²⁸ végleg megbénított minden lehetséges ellenállást a kelet-közép- és délkelet-európai országok részéről a nagytér-gazdaságba való beolvasztással szemben. Ehhez nagymértékben hozzájárult a délkelet-európai német hegemoniatörekvésekkel szembeni „gazdasági megbékítés” politikája, melyet Nagy-Britannia képviselt. Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok semmiféle kísérletet nem tett Kelet-Közép- és Délkelet Európa politikai szuverenitásának alapját képező gazdasági önállóság megteremtésére. A németek térségben való gazdasági befolyását mutatta, hogy 1937-ben Bulgária összes kivitelének 47, Magyarország 41, Jugoszlávia 35, Románia 27 százaléka a Harmadik Birodalomba irányult.²⁹

JEGYZETEK

1. Szávai Ferenc (2009): A Horthy-korszak gazdasági élete. 1920–1945. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyi tervig. JATE Press Szegedi Egyetem Kiadó. Szeged, 122–123. old.
2. Domonkos Endre (2016): Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a két világháború között. A félperiféria és a világgazdasági folyamatoktól való elzárkózás. Aposztróf Kiadó. Budapest. 300–320. old.
3. Ránki György (1990): A II. világháború gazdaságtörténete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 290. old.
4. Ránki (1990): 291. old.

5. Mitrović, Andrej (1977): *Ergänzungswirtschaft. The Theory of Integrated Economic Area of The Third Reich and Southeastern Europe (1933–1945)*. In: *Yugoslavia in the Third Reich*. Belgrad. 7–45. old.
6. Ránki (1990): 292. old.
7. Honvári János (2005): *Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig*. Aula Kiadó. Budapest. 65. old; Gulyás László (2015): *A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936*. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 78–80. old.
8. Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó. Budapest. 168. old.
9. Domonkos (2016): 308. old.
10. Iván T. Berend–György, Ránki (1987): *Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien 1914–1980*. In: *Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V.* Klett-Clotta. Band 6. Stuttgart. 816. old.
11. Juhász József (1999): *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Aula Kiadó. Budapest. 43. old.
12. Berend–Ránki (1987): 816. old.
13. Teichova, Alice (1989): *East-central and south-east Europe, 1919–1939*. In: *The Cambridge Economic History of Europe, Volume VIII*. (Edited by Peter Mathias – Sidney Pollard). Cambridge University Press. Cambridge. 953–955. old.
14. Németh István (2002): *Németország története*. Aula Kiadó. Budapest. 255. old.
15. Ránki György (1990): *A II. világháború gazdaságtörténete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 20. old.
16. Evans, J. Richard (2013): *A Harmadik Birodalom hatalmon. Hogyan állítottak a náci könyörtelenül céljaik szolgálatába egy egész népet?* Park Könyvkiadó. Budapest. 629. old.
17. Bachinger, Karl (1987): *Österreich von 1918 bis zur Gegenwart*. In: *Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V.* Band 6. Klett-Clotta. Stuttgart. 561. old.
18. Iván T. Berend–György Ránki (1977): *East Central Europe in the 19th and 20th centuries*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 147. old.
19. Németh (2002): 257–260. old.
20. Radice, Edward Albert (1986): *Changes in Property Relationships and Financial Arrangements*. In: *The Economic History of Eastern Europe 1919–1975* (Ed. M. C. Kaser–E. A. Radice) Vol. II. Clarendon, Oxford. 333–334 old.
21. Berend T. Iván–Ránki György (1976): *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 564–565. old.

22. Evans (2013): 657. old.
23. Teichova, Alice (1987): Die Tschechoslowakei 1918–1980. In: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V. Band 6. Klett-Clotta. Stuttgart. 622. old.
24. Domonkos (2016): 319. old.
25. Berend–Ránki (1976): 398. old.
26. Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 304. old.
27. Berend–Ránki (1987): 817. old.
28. Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő, továbbá Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
29. Németh István (2017): Császárságból diktatúrába. Németország a 20. század első felében. L'Harmattan Kiadó. Budapest. 430 old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bachinger, Karl (1987): Österreich von 1918 bis zur Gegenwart. In: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V. Band 6. Klett-Clotta. Stuttgart. 521–562. old.
- Berend T. Iván–Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 377–400. old.
- Domonkos Endre (2016): Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a két világháború között. A félperiféria és a világgazdasági folyamatoktól való elzárkózás. Aposztróf Kiadó. Budapest. 300–320. old.
- Evans, J. Richard (2013): A Harmadik Birodalom hatalmon. Hogyan állítottak a náci könyörtelenül céljaik szolgálatába egy egész népet? Park Könyvkiadó. Budapest. 613–659. old.
- Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.
- Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
- Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Honvári János (2005): Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig. Aula Kiadó. Budapest. 63–65. old.
- Iván T. Berend–György Ránki (1977): East Central Europe in the 19th and 20th centuries. Akadémiai Kiadó. Budapest. 142–161. old.
- Iván T. Berend–György Ránki (1987): Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien 1914–1980. In: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom

- Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V. Band 6. Klett-Clotta. Stuttgart. 769–821. old.
- Juhász József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest. 42–44. old.
- Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 269–304. old.
- Mitrović, Andrej (1977): Ergänzungswirtschaft. The Theory of Integrated Economic Area of The Third Reich and Southeastern Europe (1933–1945). In: Yugoslavia in the Third Reich. Belgrad. 7–45. old.
- Németh István (2017): Császárságból diktatúrába. Németország a 20. század első felében. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 427–431. old.
- Németh István (2002): Németország története. Aula Kiadó. Budapest. 257–260. old.
- Ránki György (1990): A II. világháború gazdaságtörténete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 290–317. old.
- Radice, Edward Albert (1986): Changes in Property Relationships and Financial Arrangements. In: The Economic History of Eastern Europe 1919–1975 (Ed. M. C. Kaser–E. A. Radice) Vol. II. Clarendon, Oxford. 329–365. old.
- Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest. 152–172. old.
- Szávai Ferenc (2009): A Horthy-korszak gazdasági élete In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenytől a Széchenyi tervig. JATE Press Szegedi Egyetemi Kiadó. 112–124. old.
- Teichova, Alice (1987): Die Tschechoslowakei 1918–1980. In: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V. Band 6. Klett-Clotta. Stuttgart. 601–622. old.
- Teichova, Alice (1989): East-central and south-east Europe, 1919–1939. In: The Cambridge Economic History of Europe, Volume VIII. (Edited by Peter Mathias–Sidney Pollard). Cambridge University Press. Cambridge. 887–983. old.